

EDITORIAL

Bucovina: de la idee la *lieu de mémoire*

Sorin ANTOHI

Abstract: Ceea ce avem astăzi în România cu privire la Bucovina este interiorizarea inconștientă a unei categorii coloniale până la iluzia autohtonității ei, transformarea diversității trecute într-un fetiș istoric naționalist și tribalizarea pseudo-folclorică a unor identități mai complexe, mai fluide, mai hibride și mai eterogene. Acest din urmă proces este, fără ca artizanii și pacienții s-o înțeleagă, un demers de de-naționalizare. În 2018 ar trebui să putem contempla și istoria adevărată a Bucovinei, și persistența ei ca *lieu de mémoire*. De fapt, ca sistem complex, dinamic și interactiv de *lieux de mémoire*. Ale românilor, ale rutenilor/ucrainenilor, ale germanilor, ale evreilor ș.a.m.d. Avem nevoie, pentru a înțelege trecutul, a putea trăi în prezent și a ne putea imagina viitorul, de o memorie socială inclusivă și pacificată (în sensul lui Paul Ricoeur: *mémoire apaisée*).

Keywords: *Bucovina, colonial, imperiu, naționalism, postcolonial, România.*

Succesul global al ideologiei post-coloniale, care a schimbat din temelii – și nu doar în rău, cum cred (neo) conservatorii – domenii și paradigme tradiționale ale științelor sociale și umaniste, a rezonat cu întârziere în România și, cu excepția unor exerciții de sincronizare mimetică (și oportunistă – accesul la fondurile și rețelele academice occidentale e mai rapid când pozezi ca *subaltern*), nu a inspirat abordări substanțiale. Aceasta este soarta obișnuită a importurilor intelectuale, culturale, ideologice și politice în România, deci nu ar trebui

să ne surprindă. Dar vecinii bulgari au adoptat inteligent și (auto)ironic – iar în unele cazuri inovator, (de)constructiv și subversiv – diverse perspective și strategii postcoloniale, cu bune rezultate savante, (auto)analitice, discursive și emancipatoare. Fără a deveni un fel de indieni din Balcani (mă explic mai încolo), bulgarii și ex-iugoslavii au reușit să transforme Balcanii și balcanismul într-un obiect complex de studiu intercultural și într-o contribuție la mai vasta discuție despre orientalism generată de Edward Said (acesta a inițiat-o tezisat dar, într-

un fel care-l apropie de Foucault, a dat de gândit și celor care știu cât și cum se înșală el factual și ideologic). Indieni, spuneam. Da, indienii de diverse etnii și confesiuni, din India și mai ales din diaspora, provenind din elitele educate – cu ascendență în grupuri ori caste privilegiate –, profesori bine retribuiți în universități occidentale, dar prezentându-se drept reprezentanți ai celor „umiliți și obiști”, au impus și uneori au manipulat în interes propriu o întreagă agendă în studiile culturale, devenind referințe obligatorii. Și, pentru mulți alții din Sudul Global, cu excepția islamiștilor, care au propriul răspuns, terorismul, modele de reacție la hegemonia simbolică planetară a Occidentului.

Indieni din Balcani, mai spuneam. Din Bulgaria, pe lângă cei doi pionieri și apoi clasici ai cândva înfloritoarei *French Theory* (Julia Kristeva și Tzvetan Todorov), a plecat spre America și spre faimă internațională Maria Todorova, iar Diana Mishkova, Alexander Kiossev și Roumen Daskalov (mă opresc la cei mai valoroși membri ai unui grup academic multigenerațional mai mare), dintr-o promoție cu câțiva ani mai tânără, au intrat în canonul studiilor despre Balcani, balcanism și mezoregionalism (Mishkova, Daskalov), transfer cultural și *autocolonialism* (Kiossev¹, care a lansat în 1995 conceptul/metafora – de mare interes pentru români și distinct/ă de noțiunea de colonialism intern – rafinând-o în repetate rânduri de atunci). Dintre ex-iugoslavi, care beneficiaseră desigur de marea deschidere cultural-ideolo-

gică din vremea lui Tito, deci evoluaseră cumva mai natural în raport cu Occidentul, le-aș cita ca exemple de reușită autoscopică și de distanțare reflexivă în domeniul studiilor culturale despre Balcani pe Milica Bakić-Hayden și Vesna Galsworthy, iar ca model de impact internațional pe incomparabilul Slavoj Žižek, fără de care nicio bibliografie socio-umană internațională din ultimii treizeci de ani nu e considerată completă.

Sloganul prolificului *trickster* sloven, *Enjoy your symptom!*, pe care nu-l pot discuta aici așa cum ar merita, poate fi citit și ca îndemn la ieșirea psihologică, epistemologică și metafizică din stigmat. Un îndemn pe care unii balcanici sud-slavi, după cum am văzut, l-au urmat. Și grecii, într-un fel: ei se retroproiectează cu balcanism și creștinism ortodox cu tot în Elada, izbăvindu-se (sau crezând că o fac) printr-un ridicol anacronism megaloman (un fel de caricatură a vorbei celebre a lui Alexandru Paleologu, autoironică și polemică: Socrate, Platon și Aristotel erau balcanici). Iar noi, din păcate, poate fiindcă nici nu ne considerăm balcanici (cel puțin tactic, pentru a ne lepăda apoi de balcanism), nu. Sau nu prea: unii scriitori au luat-o cu mult înaintea istoricilor (cu excepții notabile, tot emancipatoare, deși nu în sensul discuției de mai sus: Iorga – care vedea în Balcani, și în special în România, un „Bizanț după Bizanț” –, Victor Papacostea, Mihai Berza și alți câțiva) și filosofilor, fiind urmași doar de câțiva geografi și antropologi. Astfel, pe când mai toți regătenii se

formau în cadrul a ceea ce eu am numit „bovarism geocultural” (ignorându-și/disprețuindu-și vecinii și imaginându-se exclusiv în relație cu Franța – multă vreme, coextensivă cu Occidentul –, Mateiu I. Caragiale și Ion Barbu, fiecare în felul său, au asumat și apoi au sublimat stigmatul balcanic, transformându-l în blazon dandy-decadent-ezoteric ori ermetic².

În acest context aș vrea să propun succint un mod de a gândi(la) Bucovina.

Pe scurt, argumentul central: la un secol de la unirea Bucovinei cu România, ne găsim în situația paradoxală de a folosi, fără să ne gândim la ce spunem și adesea rescriind istoria cu prea mult elan etno-național, o categorie colonială: *Bucovina*. Cred că a venit vremea să construim un metadiscurs critic pe baza acestei curioase – și poate emblematică – transformări a unei idei/figuri artificiale exogene într-o categorie perfect interiorizată, luată drept *autohtonă, naturală, dată*. De la istorici la interpreții de muzică mai mult sau mai puțin folclorică, toți vorbesc despre și cântă Bucovina. De regulă, fără să înțeleagă, pentru a mă opri la un singur exemplu, despre ce anume e vorba când „cântă cucu-n Bucovina”. Asta fiindcă „folclorul nou” (care reciclează o melodie mai veche) și pledoaria patriotică proto-națională (versurile au fost scrise de cernăuțeanul Constantin Mandicevschi, la sugestia lui Spiru Haret, tocmai pentru a contribui la difuziunea populară de sus în jos a unui sentiment patriotic panromânesc) fuzionează aici aproape

perfect. Iar publicul larg, de atunci și de acum, aflat în căutarea unei călduri comunitare autohtoniste care să-i aline durerile modernității, nu are discernământ. Lipsa de discernământ este normală pentru numărul mare, deci la acest nivel nu am nimic de adăugat. Trist este să vezi aceeași confuzie la nivelul elitelor.

Mai puțin spectaculos, dar înrudit, e cazul noțiunii de Basarabia: informal, românii (și nu doar cei din generațiile vârstnice), în special cei din dreapta Prutului, o folosesc pentru a se referi la Republica Moldova. Puțini știu însă că rușii au reinventat Basarabia în 1812 ca etichetă pentru un întreg spațiu colonial, în contextul unui proces îndelungat de negociere și competiție, tipic într-o periferie multiplă³. Deși numai Bugeacul se numise în Evul Mediu Basarabia, Imperiul Rus a extins noțiunea la întreaga Moldovă dintre Prut și Nistru. Alt fapt interesant și parcă absent din conștiința publică: deși Bugeacul a petrecut mai mult timp într-un stat românesc decât restul regiunii – fiind atribuit Moldovei în 1856 și unindu-se astfel cu Muntenia în 1859, trecând alături de noul stat românesc prin Războiul de Independență și revenind la Rusia în 1878, când primeam Dobrogea –, el lipsește aproape total din discursul nostru iredentist – sau măcar nostalgic – actual. Dacă „Basarabia e România”, Bucovina de Nord e obiect de sporadice referințe (mai ales când autoritățile ucrainene încalcă mai spectaculos drepturile populației românești), în timp ce la Bugeac, aflat tot în Ucraina, nu se mai gândește nimeni.

Nu doar istoriile, ci și geografiile (etno-naționale, politice, economice, simbolice) sunt rescrise mereu...

Ideea

Noțiunea de Bucovina este o invenție imperială habsburgică, nu una tradițională românească. Ea nu este atestată documentar înainte de anul 1774-1775, când Austria, profitând de prima împărțire a Poloniei (1772) și de deznoământul războiului ruso-turc (încheiat cu Pacea de la Kuciuk-Kainargi), a revendicat, respectiv a obținut și ocupat zona. Spun zona, nu regiunea, fiindcă ea nu avea nume, tradiție politico-administrativă, granițe naturale, identitate colectivă specifică. Pur și simplu, pentru a nu mai intra în detaliile istoriei medievale a acestui spațiu de frontieră, era o parte din Țara de Sus, regiune medievală a Principatului Moldovei. A fost o anexiune fortuită (cam așa am luat noi Cadrilaterul), fiindcă depășea limitele Galiției, o regiune în toată regula, posesiune a regilor maghiari în secolul XIII, preluată în secolul XVI printre titlurile Habsburgilor (care erau și Regi de Galiția și Lodomeria) și uitată acolo, până la *Ausgleich*, când a fost atașată administrativ și simbolic (cu granițe schimbate, desigur, fiindcă Lodomeria fusese demult luată de ruși, iar alte modificări țineau de reorganizarea internă austro-ungară), în ciuda tuturor discontinuităților, de Cisleithania (adică de partea austriacă a Dublei Monarhii). În toate istoriile imperiale (inclusiv în cea a imperiului

sovietic), asemenea mișcări ale granițelor interne și externe sunt uzuale. Mai mult, traseul Bucovinei despre care vorbesc aici – de la idee la *lieu demémoire* – este foarte asemănător cu cel al Galiției, reconstruit și analizat exemplar de Larry Wolff⁴. Și alte regiuni au avut trasee comparabile, din imaginar (ca himeră, utopie, proiect), prin realitate, înapoi în imaginar (ca memorie comunicativă transgenerațională, eventual ca obiect al identificării asociative retrospective – într-un sens apropiat de conceptul elaborat de Hans Robert Jauss pentru moda elitară inspirată de unele opere literare – și ca mesaj de promovare turistică). Un alt bun exemplu din mezoregiunea noastră este Dalmația, studiată în același orizont teoretic de Larry Wolff⁵ (paradigma fusese introdusă de autor în cartea sa epocală din 1994, apărută la aceeași editură⁶). Observăm astfel cum imperiul adriatic al Veneției, Imperiul Habsburgic, Imperiul German și Imperiul Rus (care a reconfigurat și geografia simbolică a Eurasiei, nu doar configurația ei reală) rescriu hărțile mentale, civilizaționale, (geo)politice, demografice, economice, lingvistice, urbane etc. dintr-un impuls care trece de la definirea semi-orientalistă a Europei de Est și Sud-Est la domesticirea, civilizarea, punerea în valoare (*mise en valeur* este chintesența discursului colonial francez), regenerarea, renașterea, redeșteptarea lor. Peste tot unde a fost posibil și util, trecutul teritoriilor astfel recuperate pentru Europa (mai întâi pentru cea a Luminilor) a fost cumva inserat în

proiectele imperial coloniale, cel puțin la nivelul genealogiilor și caracterologiilor etno-naționale emergente, fictive sau nu, endogene sau nu (a se vedea ilirismul lui Napoleon, sarmatismul polonezilor, daco-romanismul românilor etc.). La fel, oriunde a fost posibil și util, elitele locale (aristocrații, patriciate, ierarhii ecleziastice etc.) au fost salvate, cooptate și instrumentalizate. Și chiar create.

Astfel, Bucovina, temporar lipită administrativ de Galiția (imperiile experimentează cel mai mult în periferii), a fost rapid separată de aceasta, devenind Ducat cu (nouă) heraldică proprie, cu administrație, cu proto-democrație reprezentativă (tipică pentru tranzițiile de la *Stände/états* și alte structuri/aranjamente premoderne la forme moderne de agregare socială și arhitectură/reprezentare/legitimare politică), cu strategie de dezvoltare, trecut utilizabil, identitate colectivă (socio-culturală și politică, nu etno-națională – din motive evidente) etc. Pe scurt, Bucovina a devenit un *Kronland* tipic. Pe aceste baze s-a trecut de la un spațiu liminar/orientalist ca Țara Fagilor (Buchenland, Bukowina, Bucovina) la un *limes* imperial în toată regula, avanpost al civilizației habsburgice (și, în cercuri tot mai largi, germane, respectiv germanfone) în Semi-Asia (voi reveni imediat la acest din urmă trop colonial). Timp de peste o jumătate de secol, participarea românilor și rutenilor la gândirea și implementarea acestui complex plan de construcție a fost minimă. Când implicarea lor, direct proporțională cu dezvoltarea

conștiințelor etno-naționale concurente, a crescut și a hrănit ambiții tot mai mari, care aveau să ducă după 1900 la disoluția oricărei forme viabile de multiculturalism și pluralism etnic-confesional-civic-politic, Bucovina a trăit încă peste o jumătate de secol în interiorul paradigmei habsburgice, pentru a se desprinde apoi tot mai mult de ea și, în final, pentru a o aboli în numele emancipării și autodeterminării. De la un timp, numai germanofonii, apoi numai evreii au încercat să păstreze și să aducă mereu la zi paradigma menționată, vrând să propună o versiune modernă de *Landespatriotismus*. Români și rutenii, încleștați în jocul lor de sumă nulă (formă radicală a competiției mimetice), tot mai virulent după ce majoritatea populației a devenit ruteană/ucraineană, reduceau toate formele de emancipare la emanciparea națională, naționalizând fără rest toate identitățile individuale și colective. Pe scurt, etno-naționalizau socialul. De fapt, omul, cu toate ale lui.

Figura

Toate aceste tribulații istorice nu au mai nimic de-a face cu atestarea documentară a substantivului comun „bucovină”, cuvânt de origine slavă cu sensul de „făget”, „pădure de fagi”. Și nici cu stângaciul latinism „Arboroasa”, ales de sudenții români patrioți din Cernăuți pentru a-și denumi asociația în 1875-1877, înzestrat de unii cu o istorie medievală, dar în fond

o variațiune pe tema colonială forestieră. Ori cu numele aproape uitat (deși persistă chiar în nume de familie actuale) de Cordon, provenit din *cordon militaire*, spațiu grăniceresc – nu doar de graniță.

Un spațiu virgin, așadar, implicit lipsit de populație (utilizabilă în vreun proiect de dezvoltare), numai bun pentru colonizare. Cum spuneam mai sus, dacă unele segmente ale populației autohtone sau colonizate/imi-grate în etape istorice anterioare se dovedeau utilizabile, atunci elitele lor erau absorbite în proiectul colonial, în vreme ce majoritățile erau simultan incluse treptat în munca de jos pentru proiect, bucurându-se de curiozitatea binevoitor orientalistă a agenților modernizatori.

Desigur, orientalismul nu este întotdeauna binevoitor. În special când (semi)orientalistul însuși vine din spațiul (semi)orient, iar interacțiunea cu metropola normativă inspiră și radicalizează dorința (contrariată, împlinită, eșuată etc.) de a fi asimilat fără rest de ea, pentru a pune astfel capăt tuturor crizelor proprii de identitate și de conștiință. Atunci, desigur, (semi)orientalistul se revoltă împotriva băștinei, ultimă piedică (autopercepută) a asimilării sale, angajându-se pe o *slippery slope* care duce la ura de sine⁷.

Legat de Galiția și Bucovina, dar și de Regatul României și Rusia de Sud, cel mai interesant și mai notoriu autor care a scris în această cheie auto-orientalistă este desigur Karl Emil Franzos, evreu galițian. Eminescu reacționa deja (cu accente antisemite) pe 25 august 1876 (prin intermediar

sășesc, dar citise la apariție foiletoanele lui Franzos din *Neue Freie Presse*) la viziunea autorului, adunată apoi în *Aus Halb-Asien. Culturbilder aus Galizien, der Bukowina, Südrussland und Rumänien*⁸.

Dar chestiunea e mult mai complexă, așa cum Andrei Corbea-Hoișie ne spune de câteva decenii⁹. Nu pot intra aici în detalii, dar aș sugera o interpretare de ansamblu. Când am scris despre stigmatul etnic al românilor, am evocat scena din *Lettres Persanes* în care Montesquieu ni-l arată pe nobilul persan Rica în saloanele pariziene; câtă vreme a rămas în hainele sale exotice, în ton cu statutul său exotic general, toată lumea era binevoitoare; când a trecut la portul parizian, exotismul său a devenit inacceptabil, iar întrebarea *Comment peut-on être Persan?* a exprimat acest scandal (ontologic, nu doar antropologic ori social). Așa putem sintetiza și stigmatul colectiv al românilor: *Comment peut-on être Roumain?* Cu diferența că noi ne punem singuri această întrebare până la obsesie autodistructivă, în așteptarea anxioasă ca occidentalii s-o formuleze și cu speranța ca astfel să fim feriți de stigmat, să fim excepția de la regula (semi)orientalizării. Cam așa procedează și Franzos: îi stigmatizează el primul pe foștii săi concetățeni din Galiția.

O întregă bibliotecă se poate alcătui din scrierile autorientaliste (și autocolonialiste) ale bucovinenilor, o bibliotecă multilingvă, interculturală, cu multe texte valoroase și nenumărate contribuții mediocre, stereotipe – nu mai puțin relevante și edificatoare.

Iată un vast și promițător subiect de cercetare, departe de a fi epuizat. Ca tot ce este bucovinean, începând cu diversitatea multiculturală și terminând cu *homo bucovinensis*, Omul Nou transnațional care ar fi trebuit să-și salveze baștina de la fragmentare și violență autodistructivă, pentru a deveni el însuși un prototip al umanității viitoare, și subiectul amintit mai sus este prin excelență transnațional, pre-și post-național, intercultural.

Poate cea mai sinceră și empatică antropologie culturală a Bucovinei ne-a fost dată, după ce teritoriul intrase în România Mare, iar proiectul habsburgic supraviețuia numai ca nostalgie, de Gregor von Rezzori. Cartea acestuia din 1989, *Blumen im Schnee*¹⁰, o autoficțiune structurată în cinci părți având în centru câte un personaj real, este o panoramă socială și umană în același timp tandră și crudă, luminoasă și elegiacă, (auto)ironică și tolerantă a Bucovinei relict, tărâm aproape mitic al graniței dintre Europa și Asia (până în Tibet...), pierdut pentru totdeauna. Cartea aceluiași autor din 1979, *Denkwurdigkeiten eines Antisemiten*¹¹, e într-un fel prima versiune a antropologiei culturale de care vorbeam, mai ales prin prima parte, „Skušno” – un fel de *spleen* cu nume rusesc.

Istoria

E inutil să căutăm în istoriografiile naționale, mai mult sau mai puțin naționaliste, *această* istorie. Ea a fost înlocuită peste tot (aici e vorba mai ales de români și de ucraineni) cu vulgate istoriografice și memorii

sociale confecționate pe baza reducerii complexității și diversității trecute la o metanarațiune hegemonică teleologică și reduționistă.

Pentru a intra cum se cuvine în discuție, cititorul românofon și francofon are la dispoziție mai multe căi de acces. Nu voi menționa aici decât două lucrări ale aceluiași eminent savant, Andrei Corbea-Hoișie¹²: *Paul Celan și „meridianul” său. Repere vechi și noi pe un atlas central-european*, respectiv *La Bucovine. Éléments d'histoire politique et culturelle*. Studiul citat mai sus aduce și germanofonilor un complement de perspective și informații mai recente.

Cred că, odată aniversat Centenarul Marii Uniri, e cazul să rescriem istoria Bucovinei pe aceste baze teoretice și metodologice. Repetarea la infinit a poncifelor istoriografiei naționaliste nu ne poate ajuta cu nimic să înțelegem ce înseamnă cu adevărat Bucovina. Pentru noi, pentru ceilalți, pentru toți dimpreună.

Lieu de mémoire

Din tot ce-am scris până aici se desprinde ideea simplă, dar greu de acceptat de cei mai mulți, că în 2018 ar trebui să putem contempla și istoria adevărată a Bucovinei, și persistența ei ca *lieu de mémoire*. De fapt, ca sistem complex, dinamic și interactiv de *lieux de mémoire*. Ale românilor, ale rutenilor/ucrainenilor, ale germanilor, ale evreilor ș.a.m.d. În genere reciproc excluse ori cel puțin valorizate diferit până la opoziție (triumful

unora e înfrângerea altora etc.), aceste locuri ale memoriei (în sensul abstract și simbolic definit de Pierre Nora cu decenii în urmă) nu pot fi reduse la o memorie socială instrumentalizabilă, factice, festivistă, exclusivistă, în care uitarea voluntară e mai puternică decât amintirea, iar comunitățile ale căror vectori de memorie au dispărut (natural – adică mai mult sau mai puțin inevitabil – ori prin violență) sunt șterse din fotografie și din poveste. Avem nevoie, pentru a înțelege trecutul, a putea trăi în prezent și a ne putea imagina viitorul, de o memorie socială inclusivă și pacificată (în sensul lui Paul Ricoeur: *mémoire apaisée*).

Ceea ce avem astăzi în România cu privire la Bucovina (și numai la ea) este cu totul altceva: interiorizarea inconștientă a unei categorii coloniale până la iluzia autohtonității ei, trans-

formarea diversității trecute într-un fetiș istoric naționalist și tribalizarea pseudo-folclorică a unor identități mai complexe, mai fluide, mai hibride și mai eterogene. Acest din urmă proces este, fără ca artizanii și pacienții s-o înțeleagă, un demers de de-naționalizare. E paradoxul suprem al tuturor naționalismelor esențialiste: afirmând și propagând o identitate atemporală și imuabilă, cu sau fără sprijinul unei ontologii entice explicite (majoritatea populației nu le-ar înțelege, oricum), naționaliștii ies din istorie, o neagă. Deci, și atunci când sărbătoresc Marea Unire – cum este normal, legitim și frumos s-o facă –, ei nu celebrează un trecut real, așa cum a fost, nici nu-i omagiază pe eroii Cetății, ci preamăresc idolii tribului.

Trecutul merită mai mult. Și noi.

București, 21-22 și 26 noiembrie 2018

Note

¹ Alexander Kiossev, „The Self-Colonizing Metaphor”, în *Atlas of Transformation*, <http://monumenttotransformation.org/atlas-of-transformation/html/s/self-colonization/the-self-colonizing-metaphor-alexander-kiossev.html>, accesat la 25.11.2018.

² V., pentru toate ramificațiile raportului dintre România și Balcani, textul meu pe această temă, „Romania and the Balkans”, în *Transit – Europäische Revue* Nr. 21/2002, <http://www.iwm.at/transit/transit-online/romania-and-the-balkans/>.

³ V., începând cu modul inovator de a pune problema, excepționala monografie a lui Andrei Cușco, *A Contested Borderland: Competing Russian and Romanian Visions of Bessarabia in the Late Nineteenth and Early Twentieth Century*, CEU Press, 2017.

⁴ Larry Wolff, *The Idea of Galicia: History and Fantasy in Habsburg Political Culture*, Stanford University Press, 2010.

⁵ Larry Wolff, *Venice and the Slavs: The Discovery of Dalmatia in the Age of Enlightenment*, Stanford University Press, 2002.

- ⁶ Larry Wolff, *Inventing Eastern Europe: The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment*; cf. *Inventarea Europei de Est. Harta civilizației în Epoca Luminilor*, trad. rom. de Bianca Rizzoli, Humanitas, 2000.
- ⁷ Am analizat ura de sine, pornind de la Cioran dar ajungând și la alte forme de stigmat colectiv, inclusiv la ura de sine evreiască, în cartea mea din 1994, *Civitas imaginalis. Istorie și utopie în cultura română*. Ediția a doua, dată de Polirom, se găsește online în multe locuri, iar versiunea franceză a apărut în 1999 la Paris.)
- ⁸ Karl Emil Franzos, *Aus Halb-Asien. Kulturbilder aus Galizien, der Bukowina, Südrussland und Rumänien* (Duncker & Humblot, Leipzig, 1876.
- ⁹ Mai recent, Andrei Corbea-Hoișie, „Halb-Asien”, în *Habsburg neu denken. Vielfalt und Ambivalenz in Zentraleuropa*. 30 kulturwissenschaftliche Stichworte, hrsg. von Johannes Feichtinger und Heidemarie Uhl. Böhlau, Wien/Köln/Weimar 2016, pp. 73-81
- ¹⁰ Gregor von Rezzori, *Blumen im Schnee* (cf. *Zăpezile de altădată. Portrete pentru o autobiografie pe care nu o voi scrie niciodată*, trad. rom. de Sanda Munteanu, Humanitas, 2012).
- ¹¹ Gregor von Rezzori, *Denkwürdigkeiten eines Antisemiten* (cf. *Memoriile unui antisemit*, trad. rom. de Catrinel Pleșu, Humanitas, 2008, 2015).
- ¹² Andrei Corbea-Hoișie, *Paul Celan și „meridianul” său. Repere vechi și noi pe un atlas central-european*, Polirom, 1998; *La Bucovine. Éléments d'histoire politique et culturelle* Présentation de Jacques Le Rider, traduit du roumain par Magda Jeanrenaud, Paris, Institut d'Études Slaves, 2004.

Bibliografie

- ANTOHI, Sorin, *Civitas imaginalis. Istorie și utopie în cultura română*, Polirom, 1999.
- ANTOHI, Sorin, „Romania and the Balkans”, în *Transit – Europäische Revue* Nr. 21/2002.
- CORBEA-HOIȘIE, Andrei, „Halb-Asien”, în *Habsburg neu denken. Vielfalt und Ambivalenz in Zentraleuropa*. 30 kulturwissenschaftliche Stichworte, hrsg. von Johannes Feichtinger und Heidemarie Uhl. Böhlau, Wien/Köln/Weimar 2016, pp. 73-81.
- CORBEA-HOIȘIE, Andrei, *La Bucovine. Éléments d'histoire politique et culturelle* Présentation de Jacques Le Rider, traduit du roumain par Magda Jeanrenaud, Paris, Institut d'Études Slaves, 2004.
- CORBEA-HOIȘIE, Andrei, *Paul Celan și „meridianul” său. Repere vechi și noi pe un atlas central-european*, Polirom, 1998.
- CUȘCO Andrei, *A Contested Borderland: Competing Russian and Romanian Visions of Bessarabia in the Late Nineteenth and Early Twentieth Century*, CEU Press, 2017.
- FRANZOS, Karl Emil, *Aus Halb-Asien. Kulturbilder aus Galizien, der Bukowina, Südrussland und Rumänien* Duncker & Humblot, Leipzig, 1876.
- KIOSSEV, Alexander, „The Self-Colonizing Metaphor”, în *Atlas of Transformation*, 2011.
- REZZORI, Gregor von, *Zăpezile de altădată. Portrete pentru o autobiografie pe care nu o voi scrie*

- niciodată*, trad. rom. de Sanda Munteanu, Humanitas, 2012.
- REZZORI, Gregor von, *Memoriile unui antisemit*, trad. rom. de Catrinel Pleșu, Humanitas, 2008, 2015.
- WOLFF, Larry, *Inventing Eastern Europe: The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment*; cf. *Inventarea Europei de Est. Harta civilizației în Epoca Luminilor*, trad. rom. de Bianca Rizzoli, Humanitas, 2000.
- WOLFF, Larry, *The Idea of Galicia: History and Fantasy in Habsburg Political Culture*, Stanford University Press, 2010.
- WOLFF, Larry, *Venice and the Slavs: The Discovery of Dalmatia in the Age of Enlightenment*, Stanford University Press, 2002.